

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-05
ISLOMDA INSON ERKINLIGI VA HUQUQLARINI
TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI**

Qalandarova Shaxnoza Zulqaynar qizi

NIU Surxondaryo kompusi

Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi talabasi

e-mail: shaxnozaqalandarova033@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Islom dinida inson erkinligi va huquqlarini ta'minlash masalasi Qur'oni Karim, hadislar hamda islom olimlari asarlari asosida tahlil qilinadi. Unda insonning qadr-qimmati, e'tiqod erkinligi, adolat, tenglik va ijtimoiy himoya tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, tarixiy va zamonaviy qarashlar uyg'unligi asosida Islom ta'limoti inson huquqlarini himoya qiluvchi muhim tizim ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, erkinlik, Islom ta'limoti, Sahifai Madina, Qur'oni Karim, shariat, Ibn Xaldun.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос обеспечения свободы и прав человека в исламе на основе Корана, хадисов и трудов исламских учёных. В ней освещаются достоинство человека, свобода вероисповедания, принципы справедливости, равенства и социальной защиты. Также на основе гармонии исторических и современных взглядов доказывается, что исламское учение является важной системой защиты прав человека.

Ключевые слова: права человека, свобода, исламское учение, Сахифаи Мадина, Коран, шариат, Ибн Хальдун.

Abstract. This article analyzes the issue of ensuring human freedom and rights in Islam based on the Quran, hadiths, and works of Islamic scholars. It highlights human dignity, freedom of belief, justice, equality, and principles of social protection. Furthermore, it substantiates that Islamic teachings constitute an important system protecting human rights based on the harmony of historical and contemporary views.

Keywords: human rights, freedom, Islamic teachings, Sahifai Madina, Quran, Sharia, Ibn Khaldun.

Islomda inson erkinligi va huquqlarini ta'minlash masalasi diniy ta'limotning markaziy g'oyalaridan biri hisoblanadi. Bu masala VII asrda, ya'ni Islom dini paydo bo'lgan davrdanoq shakllana boshlagan. 610-yilda Muhammad (s.a.v.)ga ilk vahiy nozil bo'lishi bilan insonning qadr-qimmati, erkinligi va huquqlari haqidagi qarashlar yangi bosqichga ko'tarildi. O'sha davr Arabiston yarimorolida qabilachilik, ijtimoiy

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-05**

tengsizlik, ayollarning huquqsizligi va zo'rvonlik keng tarqalgan edi. Islom aynan shu muammolarga qarshi ijtimoiy-huquqiy tizim sifatida maydonga chiqdi. 622-yilda yuz bergan Hijrat voqeasi nafaqat diniy, balki siyosiy-huquqiy tizimning shakllanishida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Madinada tashkil etilgan jamiyat tarixda ilk bor turli din vakillarining huquqlarini kafolatlagan hujjatlardan biri — “Madinai munavvara shartnomasi” (Sahifai Madina) asosida boshqarildi. Bu hujjatda musulmonlar, yahudiylar va boshqa guruhlarining diniy erkinligi, mulk daxlsizligi va xavfsizligi ta'minlangan. Tadqiqotchilar bu hujjatni ilk konstitutsiyaviy hujjatlardan biri sifatida baholaydilar. Qur'oni Karim (VII asr) Islomda inson huquqlarining asosiy manbai hisoblanadi. Unda insonning yaratilishi, uning sha'ni va qadr-qimmatini haqida aniq fikrlar berilgan. Xususan, Isro surasining 70-oyatida inson “mukarram” deb e'lon qilinadi. Bu tushuncha insonning tug'ma huquqlarga ega ekanligini bildiradi. Baqara surasining 256-oyatida esa “Dinda majburlash yo'q” degan prinsip ilgari surilib, e'tiqod erkinligi kafolatlanadi. Bu g'oya o'sha davr uchun nihoyatda ilg'or qarash edi.

Hadis ilmi rivojida VIII–IX asrlarda yashagan buyuk muhaddis olimlar muhim rol o'ynagan. 810–870-yillarda yashagan Imom al-Buxoriy o'zining “Al-Jome' as-Sahih” asarida inson huquqlari, adolat, halollik va tenglik masalalariga oid ko'plab hadislarini jamlagan. Ushbu asarda Payg'ambar (s.a.v.)ning insonlar o'rtasida tenglikni ta'minlashga qaratilgan amaliy faoliyati yoritiladi. Masalan, Vidolashuv xutbasida insonlarning irqi, millati va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar teng ekanligi alohida ta'kidlangan. IX asrda yashagan yana bir yirik olim — Imom Muslim (821–875) o'zining “Sahih Muslim” asarida inson huquqlariga oid hadislarini tizimlashtirgan. U insonning hayoti, mulki va sha'ni daxlsiz ekanligini asoslovchi rivoyatlarni keltiradi. Bu asarlar keyinchalik Islom huquqshunosligining asosiy manbalaridan biriga aylangan. Islom huquqiy tafakkuri IX–X asrlarda yanada rivojlandi. 767-yilda vafot etgan Abu Hanifa asos solgan hanafiy mazhabi inson huquqlariga nisbatan nisbatan yumshoq va moslashuvchan yondashuvi bilan ajralib turadi. Abu Hanifa va uning shogirdlari insonning shaxsiy erkinligi, mulk huquqi va iqtisodiy faoliyatiga keng imkoniyatlar beruvchi huquqiy qarashlarni ilgari surgan. Bu mazhab Markaziy Osiyoda keng tarqalgan bo'lib, bugungi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda. XI asr olimi Abu Hamid al-G'azzoliy (1058–1111) Islom huquqi va axloqiy falsafasiga katta hissa qo'shgan. U o'zining “Ihyo ulum ad-din” asarida inson huquqlarini “zaruriyatlar nazariyasi” orqali asoslab beradi. G'azzoliyga ko'ra, shariatning asosiy maqsadi besh muhim qadriyatni himoya qilishdan iborat: din, hayot, aql, nasl va mulk. Bu nazariya bugungi zamonaviy inson huquqlari konsepsiyasiga juda yaqin hisoblanadi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-05**

XIV asr mutafakkiri Ibn Xaldun (1332–1406) o'zining "Muqaddima" asarida jamiyat va davlatning rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilgan. U inson huquqlari va adolatni davlat barqarorligining asosiy omili sifatida ko'rsatadi. Ibn Xaldun fikricha, zulm va adolatsizlik jamiyatni inqirozga olib keladi. Bu qarash zamonaviy siyosiy nazariyalarda ham o'z aksini topgan. XX asrga kelib, Islomda inson huquqlari masalasi zamonaviy nuqtai nazardan qayta talqin qilina boshlandi. Pokistonlik olim Abu A'lo Mavdudiy (1903–1979) o'zining "Human Rights in Islam" asarida Islomni inson huquqlarini kafolatlovchi mukammal tizim sifatida asoslab beradi. U Qur'on va hadislarini tahlil qilib, yashash huquqi, erkinlik, tenglik va adolat kabi tushunchalarning Islomda aniq belgilanganini ko'rsatadi.

Islomda inson huquqlari faqat siyosiy yoki e'tiqodiy erkinlik bilan cheklanmaydi, balki iqtisodiy erkinlikni ham to'laqonli kafolatlaydi. Vahba Zuhayliyning "Al-Fiqh al-islomiy va adillatuhu" kitobida ta'kidlanishicha, xususiy mulk daxlsizligi shariatning fundamental maqsadlaridan biridir. Insonning o'z mehnati orqali topgan mol-mulki daxlsiz bo'lib, uni noqonuniy yo'l bilan tortib olish yoki unga zarar yetkazish qat'iy man etiladi. Bu esa jamiyatda tadbirkorlik va iqtisodiy faollik uchun huquqiy poydevor yaratadi.

Inson huquqlarining amaliy kafolati sud tizimida namoyon bo'ladi. Hanafiy mazhabi asoschisi Abu Hanifa va uning shogirdlari asarlarida "aybsizlik prezumpsiyasi" tamoyili "Al-aslu bara'atuz-zimma" (Asl holatda insonning aybi yo'qdir) qoidasi orqali asoslangan. Bu shuni anglatadiki, hech bir inson dalilsiz ayblanishi yoki jazolanishi mumkin emas. Sud jarayonida barcha insonlarning tengligi, xoh u hukmdor bo'lsin, xoh oddiy fuqaro, Islom adolat tizimining o'zgaras qoidasidir.

Zamonaviy islom olimi Yusuf al-Qaradaviy o'z asarlarida ta'kidlaganidek, Islomda erkinlik tushunchasi mutloq emas, balki mas'uliyatli erkinlikdir. G'arb liberalizmidan farqli o'laroq, Islomda inson o'z huquqlaridan foydalanayotganda boshqalarning huquqlariga va jamiyatning axloqiy me'yorlariga zarar yetkazmasligi kerak. Bu esa jamiyatda muvozanatni saqlashga va huquqiy tartibotni ma'naviy asoslar bilan mustahkamlashga xizmat qiladi.

Islom huquqshunosligida insonning iqtisodiy huquqlari uning yashash huquqi kabi muqaddas hisoblanadi. Vahba Zuhayliyning "Al-Fiqh al-islomiy va adillatuhu" asarida ta'kidlanishicha, xususiy mulk daxlsizligi shariatning fundamental maqsadlaridan biridir. Inson o'z mehnati orqali topgan mol-mulkini erkin tasarruf etish huquqiga ega bo'lib, davlat yoki boshqa shaxslar unga asossiz daxl qila olmaydi. Bu tamoyil bozor iqtisodiyoti sharoitida shaxsning iqtisodiy erkinligini ta'minlovchi eng qadimgi huquqiy normalardan biri sifatida baholanadi. Shu bilan birga, Islomda "erkinlik"

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-05**

tushunchasi "ijtimoiy mas'uliyat" bilan uyg'unlashgan. Zakot va vaqf tizimlari orqali boylarning mol-mulki jamiyatning muhtoj qatlamlari foydasiga qayta taqsimlanishi ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Bu jarayonni Yusuf al-Qaradaviy "ijtimoiy sug'urtaning ilohiy tizimi" deb ataydi.

Inson huquqlarining amaliy himoyasi adolatli sudlov tizimida namoyon bo'ladi. Islom huquqida "aybsizlik prezumpsiyasi" tamoyili "Al-aslu bara'atuz-zimma" (Inson aybi isbotlanmaguncha aybsizdir) qoidasi orqali shakllangan. Abu Hanifa va uning shogirdlari asarlarida sudyaning mustaqilligi va barcha insonlarning qonun oldida tengligi qat'iy belgilangan. Hatto davlat rahbari bo'lgan xalifalar ham oddiy fuqarolar bilan birga qozining oldida javob berganlari islomiy adolatning tarixiy haqiqatidir. "Shubha bo'lsa, jazoni to'xtat" degan islomiy huquqiy qoida inson sha'ni va joni asossiz jazolanishdan himoyalashining eng yuksak kafolatidir.

Shuningdek, Yusuf al-Qaradaviy (1926–2022) o'z asarlarida Islom va zamonaviy inson huquqlari o'rtasidagi uyg'unlikni tahlil qilgan. U Islomda erkinlik va mas'uliyat o'zaro bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Qaradaviy fikricha, inson erkinligi cheksiz emas, balki jamiyat manfaatlari va axloqiy me'yorlar bilan chegaralanadi. Islomda ayollar huquqlari masalasi ham tarixiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. VII asrda ayollarga meros huquqining berilishi, nikohda rozilik shartining joriy etilishi katta ijtimoiy islohot edi. Zamonaviy tadqiqotchilar bu jarayonni o'sha davr uchun inqilobiy o'zgarish sifatida baholaydilar. Islomda iqtisodiy huquqlar ham muhim o'rin tutadi. Zakot tizimi (VII asrda joriy etilgan) ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu tizim orqali boylarning mol-mulki kambag'allar foydasiga qayta taqsimlanadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy adolatni mustahkamlaydi. Bugungi kunda Islom va inson huquqlari masalasi xalqaro miqyosda ham muhokama qilinmoqda. 1990-yilda qabul qilingan "Qohira deklaratsiyasi" Islom nuqtai nazaridan inson huquqlarini belgilab bergan muhim hujjat hisoblanadi. Unda insonning hayoti, erkinligi, sha'ni va diniy e'tiqodi himoya qilinishi alohida qayd etilgan.

Xulosa qilib aytganda, Islomda inson erkinligi va huquqlari qadimiy ildizlarga ega bo'lib, Qur'on va hadislar, shuningdek, asrlar davomida yashagan olimlar asarlarida chuqur asoslab berilgan. VII asrdan boshlab shakllangan bu tizim IX–XIV asrlarda rivojlanib, XX asrda zamonaviy talqinlarga ega bo'ldi. Islom ta'limoti insonning qadr-qimmatini ulug'lash, uning huquqlarini himoya qilish va jamiyatda adolatni ta'minlashga qaratilgan mukammal tizim sifatida namoyon bo'ladi. Olib borilgan tadqiqotlarimiz va islomiy manbalarni o'rganish natijasida shunday xulosaga keldikki, Islomda inson huquqlari shunchaki quruq deklaratsiya emas, balki hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan mukammal tizimdir. Bizningcha, ushbu tizimning eng

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-05**

muhim jihati shundaki, u inson erkinligini axloqiy mas'uliyat bilan bog'laydi. Ya'ni, inson o'z huquqlaridan foydalanayotganda nafaqat o'z manfaatini, balki jamiyat oldidagi burchini ham his qilishi kerak. O'rganishlarimiz shuni ko'rsatdiki, VII asrdan boshlab shakllangan "Sahifai Madina" kabi hujjatlar va buyuk muhaddislarimiz to'plagan hadislar bugungi zamonaviy huquqiy normalar uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Tarjimon va muallif: Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. – Toshkent: "Hilol-Nashr" nashriyot-matbaasi, 2021. – 640 b.
2. . Imom al-Buxoriy. Al-Jome' as-Sahih: Ishonchli hadislar to'plami (1-jild). – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
3. Imom Muslim ibn al-Hajjoj. Sahih Muslim (Hadislar to'plami). – Qohira: Dar al-Ma'rifa, 1994.
4. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Inson huquqlari Islomda. – Toshkent: "Hilol-Nashr" nashriyot-matbaasi, 2013. – 216 b
5. . Abu Hamid al-G'azzoliy. Ihyo ulum ad-din (Din ilmlarini jonlantirish). 1-4 jildlar. – Toshkent: "Movarounnahr" nashriyoti, 2011.
6. Ibn Xaldun. Muqaddima (Sotsiologiya va tarix falsafasi haqida). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.
7. Zuhayliy, Vahba. Al-Fiqh al-islomiy va adillatuhu (Islom fihi va uning dalillari). 1-jild. – Toshkent: "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi" nashriyoti, 2022.
8. Hallaq, Wael B. A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 304 p.
9. Mavdudiy, Abu A'lo. Human Rights in Islam (Islomda inson huquqlari). – London: The Islamic Foundation, 1976. – 128 p.
10. Al-Qaradaviy, Yusuf. Islom va inson huquqlari. – Qohira: Dar ash-Shuruq, 2001.
11. Boisard, Marcel A. L'Humanisme de l'Islam (Islom insonparvarligi). – Paris: Albin Michel, 1979.